

Θανάσης Βακαλιός

Φιλοσοφία και πολιτική. Η αυτονομία της φιλοσοφίας

Στο άρθρο αυτό διατυπώνονται σκέψεις για παραπέρα επεξεργασία, ανάλυση και θεωρητική στήριξη.

1. Συνολική εκτίμηση

Στη μαρξιστική άποψη για τη σχέση φιλοσοφίας και πολιτικής η φιλοσοφία (ειδικότερα το σκέλος του ιστορικού υλισμού) εμφανίζεται να υπηρετεί την πολιτική. Αυτή είναι η κυρίαρχη τάση από τη στιγμή που ο φιλοσοφικός λόγος τείνει να οργανωθεί σε πολιτικό λόγο και σε πολιτική πρακτική με ιστορικό στόχο την ανατροπή του καπιταλισμού και τη δημιουργία της σοσιαλιστικής - κομμουνιστικής κοινωνίας. Η συνάρτηση αυτή έχει τη δική της ιστορία.

Στην πρώτη φάση, με τον Μαρξ και τον Ένγκελς, η τάση αυτή εκφράζεται σε σχέση με την ιστορική-κοσμοϊστορική επιδίωξη της μαρξιστικής πολιτικής. Η φιλοσοφία ερμηνεύεται ως μέσο, ως εργαλείο για τη μετάβαση της ανθρωπότητας από την προϊστορία της στην πραγματική της ιστορία.

Στη δεύτερη φάση, με κύριο και αποφασιστικό εκφραστή τον Λένιν, η φιλοσοφία αντιμετωπίζεται ως μέσο για τη στήριξη της στρατηγικής του επαναστατικού κινήματος που ως άμεσο ιστορικό του στόχο θέτει την ανατροπή του καπιταλισμού και τη μετάβαση της ανθρωπότητας στο σοσιαλισμό. Η φιλοσοφία είναι συντελεστής αποφασιστικής σημασίας για το επαναστατικό κίνημα, κυρίως στο επίπεδο της ιδεολογίας, και όχι στο επίπεδο της άμεσης πολιτικής δράσης, στο επίπεδο της τακτικής. Η εξυπηρέτηση των επιδιώξεων του επαναστατικού κινήματος στο επίπεδο της τακτικής δεν τη χαρακτηρίζει.

Και στις δυο αυτές φάσεις η φιλοσοφία διατηρεί την αυτονομία της. Στην πρώτη περισσότερο, στη δεύτερη λιγότερο.

Στην τρίτη φάση, με τον Στάλιν, και το σταλινισμό, η φιλοσοφία στην πράξη γίνεται υπηρέτρια της πολιτικής. Κύρια αποστολή της είναι να ερμηνεύει ευνοϊκά και να στηρίζει θεωρητικά-ιδεολογικά τις επιλογές της πολιτικής ηγεσίας του κομμουνιστικού κινήματος σε διεθνές και σε εθνικό επίπεδο (Τρίτη Διεθνής - ηγεσία του ΚΚΣΕ).

Η κατεύθυνση αυτή διοχετεύτηκε στο κομμουνιστικό κίνημα και έγινε διανοητικό καθεστώς για την αριστερή διάνοηση, χάρη στη συστηματική διάδοση των εγχειριδίων του μαρξισμού-λενινισμού, που εξέφραζε την επίσημη (σταλινική) άποψη για τη μαρξιστική φιλοσοφία και για τη σχέση της με την πολιτική¹

1. Τα εγχειρίδια του μαρξισμού-λενινισμού ήταν γραμμένα στο πνεύμα δύο βασικών θεωρητικών

— με το δικαίωμα της σωστής ερμηνείας του μαρξισμού.

Χάρη στα εγχειρίδια του μαρξισμού-λενινισμού, που ήταν η κύρια «τροφή» φιλοσοφικής παιδείας για όλο το κομμουνιστικό κίνημα, πρώτ' απ' όλα για το ΚΚΣΕ που τα παρήγαγε, επικράτησε η συνήθεια ο φιλοσοφικός λόγος να κρίνεται με τα κριτήρια του πολιτικού πραγματισμού, με αποτέλεσμα να καταργηθεί η όποια αυτονομία του φιλοσοφικού λόγου, με τη σύνδρομη κατάργηση της αυτονομίας του αυθεντικού μαρξισμού γενικότερα, και ειδικότερα της φιλοσοφίας που είναι η ψυχή του.

2. «Δεν μαθαίνεται η φιλοσοφία, μαθαίνεται μόνον το φιλοσοφείν»²

Αυτό θα μπορούσε να ειπωθεί και για τη μαρξιστική φιλοσοφία.

Η μαρξιστική φιλοσοφία δέχτηκε καίριο πλήγμα από το γεγονός ότι έγινε επίσημη διδασκαλία. Έτσι, το να μάθει κανείς να φιλοσοφεί μαρξιστικά δεν εσήμαινε να σκέφτεται και να κρίνει ελεύθερα σε μια μαρξιστική φιλοσοφική αντίληψη ανοιχτή στα προβλήματα της επιστήμης και της ζωής, αλλά να μάθει να προσαρμόζει τους διαλογισμούς του ή ακόμα και τις μελέτες του στον πολιτικό και ιδεολογικό πραγματισμό της εκάστοτε ηγεσίας του κόμματος ή ακόμα στις φιλοσοφικές αντιλήψεις του εκάστοτε ηγέτη του κόμματος, που ήταν το ίδιο πράγμα.

Αυτή η παιδεία έχει αφήσει βαθιά ίχνη στην κομμουνιστική διανόηση, καθώς επίσης και την αριστερή διανόηση γενικότερα που είχε συνδεθεί με την επαναστατική πολιτική έκφραση του μαρξισμού, επηρεάζοντας καθοριστικά την αντίληψή της για τη σχέση φιλοσοφίας και πολιτικής στο πνεύμα που υπαινιχθηκα παραπάνω.

Για να μπορέσει λοιπόν ν' αναπτυχθεί ο αυθεντικός μαρξισμός, ανάγκη πρώτη είναι ν' απαλλαγεί η φιλοσοφία από τον πολιτικό πραγματισμό, να αποκτήσει την πλήρη αυτονομία της δίνοντας έμφαση στο διαλεκτικό και κριτικό συνάμα πνεύμα απέναντι σ' όλες τις εκφράσεις της ζωής, μαζί και στο δικό της έργο.

εργασιών του Στάλιν: Της εργασίας με τον τίτλο «Διαλεκτικός και ιστορικός υλισμός», που περιέχεται στην *Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος (μπολσεβίκων) της Σοβιετικής Ένωσης* (1928) και των κειμένων «Για τις βάσεις του λενινισμού» και «Για τα ζητήματα του λενινισμού», που περιέχονται στον τόμο με κείμενα του Στάλιν, με τον γενικό τίτλο *Ζητήματα λενινισμού*. Οι αναφορές στους κλασικούς του μαρξισμού (σ' αυτούς είχε καταταγεί μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και ο Στάλιν) ουσιαστικά χρησιμοποιούν για να στηρίζουν το πνεύμα, συχνά και το γράμμα, αυτών των εργασιών. Μετά το θάνατο του Στάλιν δεν άλλαξαν και πολύ τα πράγματα. Οι αλλαγές στη συγγραφή αυτών των εγχειριδίων δεν απέκλιναν από τη βασική κατεύθυνση της θεωρητικής και ιδεολογικής στήριξης των επιλογών της εκάστοτε ηγεσίας του ΚΚΣΕ. Το θεωρητικό σχήμα παρέμεινε· η προσαρμογή στις ανάγκες του πολιτικού πραγματισμού, δηλαδή η προσαρμογή στο αίτημα της πρακτικής πολιτικής αποτελεσματικότητας των ιδεών. Οι αλλαγές που έχει φέρει η περεστρόικα στη μαρξιστική πολιτική και θεωρητική σκέψη υπέσκαψαν αυτή τη νοοτροπία. Όμως, στη θέση της δεν έχουν βάσει μια άλλη νοοτροπία και μιαν άλλη πρακτική.

2. Κ. Δεσποτόπουλος, *Μελέτηματα της φιλοσοφίας*, εκδ. «Παπαζήσης», 1978.

Η μαρξιστική φιλοσοφία, ως η κατ' εξοχήν φιλοσοφική έκφραση της εποχής μας, θα πρέπει περισσότερο από κάθε άλλη φιλοσοφική έκφραση να ανταποκριθεί σε ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της φιλοσοφίας. Την ικανότητά της να θέτει ερωτήματα που αναφέρονται στα ουσιαστικά προβλήματα της θέσης του ανθρώπου στον κόσμο, της σχέσης του με τον κόσμο, με βάση τα νέα δεδομένα και τις εξελίξεις της εποχής.

Κεντρική θέση στη μαρξιστική φιλοσοφία κατέχουν τα λειτουργικά και υπαρκτά προβλήματα του ανθρώπου, που σχετίζονται με την επανάσταση στην τεχνολογία και την επιστήμη και με τον τρόπο που τα επιτεύγματά τους χρησιμοποιούνται για τη συγκρότηση του νέου πολιτισμού. Τα προβλήματα που αναφέρονται στη θέση του ανθρώπου μέσα σ' αυτόν τον πολιτισμό, αλλά και στις δυνατότητές του να τον κάνει ανθρώπινο.

Τα ερωτήματά της η μαρξιστική φιλοσοφία τα διατυπώνει σε δυο επίπεδα. Στο επίπεδο του πραγματικού και στο επίπεδο του δυνατού. Ερμηνεύει την πραγματικότητα προσπαθώντας συγχρόνως ν' αναδείξει μέσα από αυτή τις δυνατότητες και τις κοινωνικές δυνάμεις για την αλλαγή της. Τα ερωτήματά της διέπονται από το στοιχείο της ολικότητας. Αφορούν όχι μόνο τα συγκεκριμένα άτομα και ομάδες ατόμων, τις εθνικά και πολιτισμικά συγκροτημένες συγκεκριμένες κοινωνίες, αλλά ολόκληρη την ανθρωπότητα.

Γενικά η φιλοσοφία ρωτά στο επίπεδο του ανθρώπου και όχι της τάξης. Τα ερωτήματά της είναι στην ουσία, όταν λειτουργεί ως φιλοσοφία και όχι ως ιδεολογία, υπερταξικά, πανανθρώπινα. Η διαπίστωση αυτή αφορά και τη μαρξιστική φιλοσοφία. Κυρίως ο τρόπος που ρωτά και όχι τα ερωτήματά της καθεαυτά φέρνει τη μαρξιστική φιλοσοφία σύμμαχο της εργατικής τάξης και των δυνάμεων που στοχεύουν στο σοσιαλισμό.

Η μαρξιστική φιλοσοφία θέτει ερωτήματα τα οποία αναφέρονται στις δυνατότητες του ανθρώπου να αλλάξει την κοινωνία που γεννά και αναπαράγει την αλλοτρίωσή του. Καθώς και ερωτήματα που αναφέρονται στη δυνατότητα μιας κοινωνίας, ενός πολιτισμού όπου η ελευθερία του ενός δεν είναι εμπόδιο, αλλά προϋπόθεση για την ελευθερία των άλλων.

Δεν πιστεύει όμως ότι μόνη της μπορεί να βρει τις πρακτικές απαντήσεις στα ερωτήματά της. Αν το πιστέψει αυτό τότε ανοίγει το δρόμο για να μετατραπεί σε υπηρέτρια της πολιτικής, που είναι ο θάνατός της.

Οι φιλοσοφικές αλήθειες μετατρέπονται σε κοινωνική και ανθρώπινη πράξη αφού προηγούμενα έχουν εισχωρήσει στον τρόπο της σκέψης των ανθρώπων επηρεάζοντάς τον καθοριστικά. Για να συμβεί αυτό χρειάζεται να διαμεσολαβήσει η παιδεία και κυρίως η πολιτική —όταν πρόκειται για επαναστατικές ιδέες που στοχεύουν στην ανατροπή της υφιστάμενης κοινωνικής πραγματικότητας, όπως συμβαίνει με το μαρξισμό.

Αν λοιπόν η φιλοσοφία θελήσει να παρακάμψει αυτή τη διαμεσολάβηση τότε ή θ' αποτύχει και θα οδηγηθεί στην εσωστρέφεια ή θα μετατραπεί η ίδια σε πολιτική, με αποτέλεσμα την αυτοκατάργησή της, επομένως και την κατάργηση του αποφασιστικού ρόλου της απέναντι στην πολιτική. Γιατί τότε ή οι φιλόσο-

φοι μετατρέπονται σε πολιτικούς ή οι πολιτικοί σε φιλόσοφους. Το αποτέλεσμα και στις δυο περιπτώσεις είναι το ίδιο: Η μετατροπή της φιλοσοφίας σε υπηρετρία της πολιτικής.

Αυτή η δυνατότητα συναρτάται με την ερμηνεία που δίνει κανείς στην 11η θέση του Μαρξ³ για τον Φόουερμπαχ και με την άποψη για τον ταξικό χαρακτήρα της φιλοσοφίας.

3. Διανοητική πλάνη

Η άποψη για τον ταξικό χαρακτήρα της μαρξιστικής φιλοσοφίας οφείλεται σε μια διανοητική παρεξήγηση, σε μια διανοητική πλάνη. Συγχέεται ο *ταξικά οριοθετημένος συλλογισμός*, τον οποίο για λόγους οικονομίας ονομάζω εδώ *ταξικό συλλογισμό*, που οδηγεί στην απελευθέρωση του ανθρώπου, με τον καθαυτό φιλοσοφικό συλλογισμό, που οδηγεί στο ίδιο αποτέλεσμα, χωρίς τη μεσολάβηση του ταξικού συλλογισμού που τον ακολουθεί.

Η σύμπτωση του τελικού αποτελέσματος επιτρέπει την αντιστροφή της σειράς των δυο διανοητικών διεργασιών, την αυτονόμηση του ταξικού συλλογισμού με την παράλληλη κατάργηση της αυτονομίας του καθαυτό γενικού φιλοσοφικού συλλογισμού.

Αυτή η διανοητική ενέργεια στην οποία ο γενικός συλλογισμός ουσιαστικά απορροφάται από τον ταξικό συλλογισμό επιτρέπει να οδηγηθεί κανείς στην άποψη ότι μαρξιστής είναι μόνο όποιος αναγνωρίζει τη δικτατορία του προλεταριάτου⁴.

Στην πραγματικότητα ο γενικός συλλογισμός δεσπόζει στη μαρξική αντίληψη για την αλλοτρίωση και την κοινωνική απελευθέρωση του ανθρώπου. Στην αρχή και στο τέλος αυτού του συλλογισμού είναι ο άνθρωπος ως «ειδολογική ύπαρξη» και όχι ο ταξικός άνθρωπος.

Στο γενικό συλλογισμό δεσπόζει η φιλοσοφική ανθρωπολογία του Μαρξ που ανέπτυξε με πληρότητα στα *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, πριν ακόμα καταπιαστεί με την ανάπτυξη της θεωρίας για τη μετάβαση στο σοσιαλισμό και της θεωρίας του για το επαναστατικό εργατικό κίνημα. Δηλαδή πριν η φιλοσο-

3. Πρόκειται για τη γνωστή και παρεξηγημένη από πολλούς θέση του Μαρξ ότι «οι φιλόσοφοι μόνον εξηγήσαν τον κόσμο με διαφορετικό τρόπο, το ζήτημα όμως είναι να τον αλλάξουμε». Δίνεται το βάρος στο δεύτερο σκέλος της πρότασης, ενώ για τη φιλοσοφία το πρώτο σκέλος είναι πάντα το κύριο. Το ζήτημα είναι τι εξήγηση δίνουμε στον κόσμο. Από κει θα βγει και η φιλοσοφική πρόταση για την αλλαγή του.

4. «Μαρξιστής είναι μόνο εκείνος που επεκτείνει την αναγνώριση της πάλης των τάξεων ως την αναγνώριση της δικτατορίας του προλεταριάτου. Εδώ βρίσκεται η βαθύτερη διαφορά του μαρξιστή από το μικρό (μα και μεγάλο) αστό της αράδας. Πάνω σ' αυτή τη λυθία λίθο πρέπει να δοκιμάζουμε την πραγματική κατανόηση και παραδοχή του μαρξισμού.» (Λένιν, «Κράτος και επανάσταση», *Άπαντα*, τόμ. 33, σελ. 34).

φική θεώρηση των πραγμάτων προσαρμόσται στις ανάγκες ενός πολιτικού κινήματος⁵.

Κεντρικός άξονας της κριτικής στην οποία υποβάλλει ο Μαρξ την ιστορία του πολιτισμού στα *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, είναι η αυτοαποξένωση, η αυτοαλλοτρίωση του ανθρώπου από την ειδοποιό ουσία του, μέσα από τη διαδικασία ανάπτυξης των σχέσεων της ατομικής ιδιοκτησίας. Με τον ίδιο αναστραμμένο τρόπο, με την ίδια αναστραμμένη λογική ο Μαρξ οδηγείται στην άποψή του για τον κομμουνισμό, που υπόσχεται την άρση των συνθηκών της αλλοτρίωσης και της αυτοαλλοτρίωσης, την «επιστροφή» του ανθρώπου στην πραγματική του ουσία ή φύση του, με άλλους όρους στις αναβαθμισμένες συνθήκες του κομμουνισμού⁶.

Η κριτική αυτή, επικουρούμενη και με τα νέα στοιχεία από τη σύγχρονη ιστορία, οδηγεί στις εξής κρίσιμες διαπιστώσεις, όσον αφορά το χαρακτήρα αυτού του πολιτισμού, τον τρόπο ανάπτυξής του, τις επιπτώσεις του στον άνθρωπο και το ρόλο του ανθρώπου σ' αυτόν.

- Η ανάπτυξη αυτού του πολιτισμού συνοδεύτηκε από το φαινόμενο της αλλοτρίωσης και της «αυτοαλλοτρίωσης» του ανθρώπου, που στον καπιταλισμό φτάνει το οριακό του σημείο. Ο άνθρωπος αδειάζει από την ανθρωπιά του. Η αυξημένη δημιουργικότητά του γίνεται συντελεστής της αυτοκαταστροφής του, καθιστώντας την υπέρβαση των συνθηκών που παράγουν την αλλοτρίωση υπαρκτικό πρόβλημα για το ανθρώπινο είδος.
- Ο καπιταλισμός ενώνει την ανθρωπότητα σε μια παγκόσμια κοινωνία και έναν παγκόσμιο πολιτισμό, καθιστώντας το πρόβλημα της αλλοτρίωσης και της υπέρβασής της καθολικό πρόβλημα του σύγχρονου κόσμου.
- Ο καπιταλισμός δημιουργεί τις υλικοτεχνικές και τις γνωστικές προϋποθέσεις για την υπέρβαση των συνθηκών που αναπαράγουν την αλλοτρίωση, καθιστώντας αντικειμενικά την υπέρβαση δυνατή. Η δυνατότητα αυτή δεν υπήρχε στην προκαπιταλιστική εποχή.
- Η καθολική υπέρβαση της αλλοτρίωσης προϋποθέτει την καθολική χειραφέτηση του ανθρώπου, που συντελείται μέσα από μια διπλή διαδικασία κατάρτισης του καπιταλισμού και μετάβασης στον κομμουνισμό και κυρίαρχα μέσα από τη διαδικασία δημιουργίας του κομμουνισμού.

Ο συλλογισμός στο επίπεδο αυτό δεν περικλείνει κατ' ανάγκη την αναφορά

5. Η σημαντικότερη εργασία για τη φιλοσοφική ανθρωπολογία του Μαρξ είναι, κατά τη γνώμη μου, η εργασία του Μάρκους Γκέργκ με τον τίτλο *Μαρξισμός και «ανθρωπολογία» - Η έννοια της ουσίας του ανθρώπου στη φιλοσοφία του Μαρξ* (Markus György, *Marxismus és «antropológia» - Az ember lényeg fogalma Marx filozofijában*, Akadémiai kiadó, Budapest, 1966).

6. Αναλυτικά, βλ. Τούκεϊ Φέρεντς, *Ζητήματα της μαρξιστικής θεωρίας για τους κοινωνικούς σχηματισμούς* (Tókei Ferenc, *A társadalmi formák marxista elméletének néhány kérdése*, Kossuth, 1977) στο κεφάλαιο με τον τίτλο «Το πρώτο σχεδιάγραμμα του Μαρξ για την εμφάνιση του κομμουνισμού». Η εκτίμηση αυτή του Τούκεϊ στηρίζεται αμεσότερα στο κεφάλαιο «Η ατομική ιδιοκτησία και ο κομμουνισμός» των *Οικονομικών και Φιλοσοφικών Χειρογράφων*, Βλ. εκδ. «Γλάρος», 1975, σελ. 122-167.

στο ρόλο του προλεταριάτου στη διαδικασία υπέρβασης του καπιταλισμού και μετάβασης στο σοσιαλισμό-κομμουνισμό. Στο επίπεδο αυτό ο φιλοσοφικός συλλογισμός έχει μιαν επάρκεια. Βοηθά την έρευνα να αναδείξει το πρόβλημα, πιστοποιεί την ανάγκη καθολικής και ριζικής υπέρβασής του και σκιαγραφεί τις αρχές και τις αξίες πάνω στις οποίες θα πρέπει να χτιστεί ο νέος πολιτισμός, η νέα κοινωνία. Εμφανίζει τον κομμουνισμό ως καθολική μορφή κοινωνικής οργάνωσης της σύγχρονης ανθρωπότητας. Ως το σύγχρονο κοινωνικό πλαίσιο ζωής του ανθρώπου, με τον άνθρωπο κοινωνικά χειραφετημένο. Απαλλαγμένο από τις μορφές και τις συνθήκες εργασίας, οργάνωσης και κοινωνικού βίου που τον αλλοτριώνουν, καθώς και από τις κοινωνικά καθιερωμένες μορφές σκέψης και πνευματικής ζωής που είναι μορφές αλλοτρίωσης και αυτοαλλοτρίωσής του. Ο κομμουνισμός του Μαρξ είναι ο πολιτισμός μέσα από τον οποίο καταξιώνεται ο άνθρωπος ως ορθολογικό και ως ελεύθερο ον. Σ' αυτόν πραγματώνεται η ειδολογική του ουσία: η δημιουργικότητα, η ελευθερία και ο ουμανισμός.

Με τον κομμουνισμό κλείνει η προϊστορία της ανθρωπότητας και ανοίγει η εποχή της αληθινής ιστορίας της. Αληθινή επειδή είναι απαλλαγμένη από την αλλοτρίωση και την αυτοαλλοτρίωση του ανθρώπου, που κυριάρχησε σε όλη την ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμού και έγινε στην εποχή μας το κεντρικό υπαρξιακό πρόβλημά του.

Αυτός ο γενικός συλλογισμός αξιοποιεί πολλά στοιχεία από τη σκέψη των εκπροσώπων του ουτοπικού κομμουνισμού και του ουτοπικού σοσιαλισμού (Μαμπλι, Σεν Σιμόν, Φουριέ, Όουεν κ.ά.). Ο συλλογισμός αυτός, με ρητή ή όχι αναφορά στο σοσιαλισμό-κομμουνισμό, πάντως με αναφορά σε μια δίκαιη και ανθρώπινη κοινωνία, στις αρχές και τις αξίες που διατυπώνονται στην πρόταση του Μαρξ για τον κομμουνισμό, ή τουλάχιστον στο σημαντικότερο από ανθρωπολογική φιλοσοφική άποψη μέρος αυτής της πρότασης, αυτού του μοντέλου του κομμουνισμού, χαρακτηρίζει στην εποχή μας ένα πολύ μεγάλο φάσμα διανοουμένων⁷.

Όμως, ο μαρξισμός δε σταματά στο γενικό φιλοσοφικό συλλογισμό, στην γενική τοποθέτηση του ανθρώπινου προβλήματος. Αναζητά την απάντηση και στο ερώτημα ποιο κοινωνικό και πολιτικό υποκείμενο θα κάνει πράξη το μήνυμα της φιλοσοφίας. Αναγνωρίζει και αναδεικνύει το ρόλο του προλεταριάτου στην κοινωνική πραγμάτωση των ιδεών της φιλοσοφίας.

Αναγνωρίζοντας και πιστεύοντας ότι το προλεταριάτο δεν μπορεί να πραγματοποιήσει την απελευθέρωσή του αν δεν απελευθερώσει όλη την κοινωνία από το καθεστώς της κεφαλαιοκρατικής ατομικής ιδιοκτησίας, από τη διαίρεσή της σε τάξεις και επομένως από τους ταξικούς αγώνες, με όλες τις μορφές έκφρασής τους, καταλήγει στο κρίσιμο για τη σχέση φιλοσοφίας και πολιτικής συμπέρασμα ότι η «φιλοσοφική συνείδηση του προλεταριάτου υπερβαίνει τα ταξικά του όρια και το καθιστά ικανό ως φορέας πανανθρώπινων αξιών, να επωμιστεί έργο

7. Χαρακτηριστική έκφρασή του αποτελεί το βιβλίο *Σοσιαλιστικός ουμανισμός*, με άρθρα τριάντα τεσσάρων και πλέον διεθνώς γνωστών διανοουμένων από τις χώρες της Δύσης και της Ανατολής. Επιμέλεια-ανάθεση κειμένων Έριχ Φρομ, Εκδ. «Μπουκουμάνης», 1984.

όχι στενά ταξικό, αλλά το καθολικό έργο της χειραφέτησης του ανθρώπου. Βασιζόμενος σ' αυτή τη συνάρτηση μπόρεσε ο Μαρξ να πει ότι στη δική του αντίληψη η φιλοσοφία βρίσκεται στο προλεταριάτο τα υλικά της όπλα και το προλεταριάτο βρίσκεται στη φιλοσοφία τα πνευματικά του όπλα. Η φιλοσοφία δεν μπορεί να πραγματωθεί χωρίς την εξάλειψη του προλεταριάτου, το προλεταριάτο δεν μπορεί να εξαλειφθεί χωρίς την πραγμάτωση της φιλοσοφίας. Μπόρεσε να ενσωματώσει οργανικά στην επαναστατική απελευθερωτική αντίληψή του τη γενική αρχή του ουμανισμού: Στην πραγματικότητα —γράφει στην *Κριτική της εγγελιανής φιλοσοφίας του δικαίου*, συνεχίζοντας τον πιο πάνω συλλογισμό— η απελευθέρωση της ανθρωπότητας είναι δυνατή μόνο στη βάση της θεωρίας που εκλαμβάνει τον άνθρωπο ως το σημαντικότερο ον για τον άνθρωπο»⁸.

Αυτοί οι δυο συντελεστές, η φιλοσοφία, δηλαδή ο γενικός συλλογισμός για την ιστορική αναγκαιότητα του κομμουνισμού και η ανάδειξη του προλεταριάτου ως το κοινωνικό υποκείμενο της ιστορικής αλλαγής, στην εξέλιξη της μαρξιστικής και λενινιστικής θεωρίας της κοινωνικής επανάστασης και του σοσιαλισμού έδωσαν σε ένα ενιαίο διανοητικό σύνολο, σε μια ενιαία διανοητική διεργασία, που έχει ως βάση της τον ταξικό συλλογισμό, με λογικό αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης στη μαρξιστική σκέψη η έμφαση να πέσει στην αποτελεσματικότητα της φιλοσοφίας σε σχέση με τις πολιτικές επιλογές της επαναστατικής πρωτοπορίας του εργατικού κινήματος ή της εκάστοτε ηγεσίας του.

Έτσι ο Λένιν, αποδεχόμενος την ανάλυση του Μαρξ και του Ένγκελς σχετικά με την αναγκαιότητα της δικτατορίας του προλεταριάτου για την περίοδο μετάβασης στον κομμουνισμό και εκτιμώντας ότι η αποδοχή της αποτελούσε αναγκαία προϋπόθεση για την επιτυχία του ιστορικού εγχειρήματος, οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι δεν είναι μαρξιστής όποιος δεν αποδέχεται την ιδέα της δικτατορίας του προλεταριάτου —κι αν ακόμα αποδεχόταν τη φιλοσοφία του Μαρξ και όλο το θεωρητικό πλαίσιο της μαρξιστικής άποψης για τη σοσιαλιστική επανάσταση και για το σοσιαλισμό, όπως συνέβαινε με τον Κάουτσκι⁹.

4. Αιτίες

Αυτό ήταν δυνατό να συμβεί πρώτο επειδή σε μια περίοδο προετοιμασίας για την επανάσταση και επαναστατικής διαδικασίας είναι φυσικό η φιλοσοφία να

8. Θ. Βακαλιός, *Είναι και συνείδηση, γνώση και αλήθεια*, Εκδ. «Gutenberg», 1986, σελ. 170.

9. Η ανάπτυξη της αντίληψης του Κάουτσκι για το σοσιαλισμό παρουσιάζει πολλές μεταβολές. Υπάρχουν όμως σ' αυτή την αντίληψη σταθερές οι οποίες δεν μεταβλήθηκαν στην πορεία της εξέλιξής της. «Ο Κάουτσκι ως το τέλος της θεωρητικής του προσφοράς αντιμετώπιζε το σοσιαλισμό ως μια κοινωνία η οποία καταργώντας την ατομική ιδιοκτησία καταργεί την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο και τον αυθορμητισμό της παραγωγής». Αναλυτική τεκμηρίωση αυτής της διαπίστωσης μπορεί να βρει κανείς στη μελέτη του Ούγγρου ερευνητή Gedeon Péter, «Οι οικονομολογικές βάσεις της αντίληψης για το σοσιαλισμό του Μπερνστάιν και του Κάουτσκι». Περιέχεται στον πρώτο τόμο *Παραλλαγές μιας ελπίδας. Ι. Θεωρία και πραγμάτωση (Egy remény változatai. I. Elmélet és realizáció)* με μελέτες για την εκατονταπεντάχρονη ιστορία της σοσιαλιστικής σκέψης. Εκδ. «Magvetés», στη σειρά «Gyorsuló idő», 1990, σελ. 158.

κρίνεται με πολιτικά κριτήρια της αποδοτικότητας και δεύτερο επειδή η γενιά των επαναστατών θεωρητικών και πολιτικών της εποχής δεν γνώρισε το έργο της πρώτης περιόδου του Μαρξ όπου το πρόβλημα της αλλοτρίωσης της εργασίας και της αυτοαλλοτρίωσης του ανθρώπου αναδεικνύεται ως το κεντρικό πρόβλημα, που καθιστά αναγκαίο τον κομμουνισμό (*Οικονομικά Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*). Αυτό ήταν δυνατό να συμβεί και εξαιτίας της άκαμπτης ιδεολογικής δέσμευσης σχετικά με το ρόλο του (βιομηχανικού) προλεταριάτου ως του μοναδικού επαναστατικού υποκειμένου της κοινωνικής αλλαγής. Μια λιγότερο άκαμπτη αντίληψη θα μπορούσε να αναγνωρίσει την ανάγκη το νέο καθεστώς να επιδιώξει να καταστήσει ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού πολιτικά υποκειμένα της κοινωνικής αλλαγής σε ένα καθεστώς σοσιαλιστικού πολιτικού πλουραλισμού.

Θα πρέπει όμως να πω ότι το διανοητικό κλίμα που προσιδιάζει στην άποψη για την αποδοτικότητα της φιλοσοφίας εξακολουθεί να υπάρχει και σήμερα στη λενινιστική άποψη για το μαρξισμό, αλλού περισσότερο και αλλού λιγότερο. Τη διακρίνει κανείς και σε διανοητές και μελετητές που αναγνωρίζουν τον κεντρικό ρόλο του προβλήματος της αλλοτρίωσης και του ουμανισμού για τη σύγχρονη μαρξιστική σκέψη και τη σύγχρονη μαρξιστική πολιτική. Ο ταξικός συλλογισμός κυριαρχεί έναντι του γενικού συλλογισμού. Αυτό βέβαια μειώνει τη σημασία της φιλοσοφικής προσέγγισης του Μαρξ στη θεωρία του για την ιστορική αναγκαιότητα του κομμουνισμού. Κι είναι αυτή η προσέγγιση που αποκτά ιδιαίτερη σημασία στην εποχή μας, κυρίως για τις προηγμένες χώρες και για τις χώρες που πασχίζουν να μπουν οργανικά στη σύγχρονη εποχή.

Η ανάδειξη της φιλοσοφικής προσέγγισης του ανθρώπινου προβλήματος της εποχής μας επιτρέπει να δούμε τη σημασία του και για την πολιτική, με την ευρεία έννοια, ως λειτουργική παρέμβαση των πολιτών στην αντιμετώπιση και λύση των ώριμων κοινωνικών προβλημάτων.

Μόνον ελεύθερα σκεπτόμενα άτομα, άτομα με αναπτυγμένη ευαισθησία στα θέματα των ατομικών ελευθεριών και στα θέματα που καλύπτει ο όρος μαρξιστικός (ή θετικός) ανθρωπισμός (ουμανισμός) μπορούν να αναγνωρίσουν και ν' αναδείξουν τις σύγχρονες μορφές και τους σύγχρονους μηχανισμούς της αλλοτρίωσης και της χειραγώγησης του ανθρώπου και να προχωρήσουν σε ενέργειες ουσιαστικής αντιμετώπισής τους¹⁰.

Αυτό προϋποθέτει την αυξημένη αυτόνομη παρουσία του φιλοσοφικού λόγου στην καθημερινή ανθρώπινη ζωή και στον δημόσιο βίο. Προϋποθέτει βέβαια

10. «Ο μαρξιστικός ανθρωπισμός είναι συνυφασμένος με το πρόβλημα της δημιουργικής και ελεύθερης αυτοπραγμάτωσης του ανθρώπου μέσα από την εργασία και από την πάλη για τη ριζική και ολική αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων της εποχής μας. Εκφράζει την ενεργό θετική στάση απέναντι στα κοινωνικά προβλήματα της συγκεκριμένης χώρας και του συγκεκριμένου ανθρώπινου περιβάλλοντος. Αυτό το στοιχείο της ενεργού θετικής στάσης του ανθρώπινου ατόμου για την ολική και ριζική αντιμετώπιση των ώριμων κοινωνικών προβλημάτων καθιστά τον ανθρωπισμό μαρξιστικό.» (Θ. Βακαλιός, ό.π., σελ. 169).

και ανάλογη στάση της φιλοσοφίας στο έργο αυτό. Ανάλογη παιδεία και ανάλογο φιλοσοφικό στοχασμό, με αυξημένη την ευαισθησία απέναντι στο δικό της πρόβλημα της αυτονομίας.

5. Η δέσμευση για την αλλαγή του κόσμου και η ταξικότητα της φιλοσοφίας

Γνώρισμα και του μαρξιστικού φιλοσοφικού στοχασμού είναι η ανεξαρτησία του από τον πολιτικό πραγματισμό. Η ανεξαρτησία της φιλοσοφίας από τον πολιτικό πραγματισμό αποτελεί προϋπόθεση για την άρθρωση του απελευθερωτικού της λόγου. Αυτό θα πρέπει να γίνει αξίωμα για τους μαρξιστές, όμως χωρίς να εγκαταλείψουν το άλλο αξίωμα του μαρξισμού που αναφέρεται στην αλλαγή του κόσμου. Επομένως, χωρίς να πάψουν να ενδιαφέρονται για τη μετατροπή του απελευθερωτικού λόγου της φιλοσοφίας σε επαναστατικό πολιτικό λόγο.

Θα πρέπει εξάλλου να πω ότι ο απελευθερωτικός λόγος της φιλοσοφίας λειτουργεί στην πράξη επαναστατικά μόνον εφόσον μπορεί ν' απευθυνθεί στον άνθρωπο μέσα από την ταξική πολιτική. Αυτό σημαίνει ότι η προβληματική της ταξικής πολιτικής ξεπερνά τα όρια της τάξης, όχι μόνο στο επίπεδο της καθημερινότητας, αλλά και στο επίπεδο της ιστορίας. Αναφέρεται και στα προβλήματα που ανάγονται στο αίτημα για την καθολική υπέρβαση της αλλοτρίωσης, την ανατροπή όλων εκείνων των συνθηκών «όπου ο άνθρωπος είναι ένα ταπεινωμένο, υποδουλωμένο, εγκατελειμμένο και καταφρονεμένο πλάσμα» και τη δημιουργία των όρων «όπου είναι δυνατό στον άνθρωπο να είναι αληθινά ανθρώπινος» (Μαρξ)¹¹.

Αυτό βέβαια προϋποθέτει μια αντίληψη για τη φιλοσοφία (την επίσημη γενικότερα) η οποία δεν ενδιαφέρεται μόνο για την ερμηνεία του ανθρώπινου κόσμου, αλλά και για την αλλαγή του.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να πω ότι δεν πρόκειται για μοναδικότητα της μαρξιστικής φιλοσοφίας, όπως συχνά εμφανίζεται. **Είναι γνωστές οι επίμονες προσπάθειες του Πλάτωνα για την εφαρμογή του μοντέλου του της Ιδανικής Πολιτείας.** Και δεν ήταν ο μόνος που στην αρχαιότητα επιδίωξε να κάνει πολιτική πράξη τις φιλοσοφικές του ιδέες. Θα μπορούσα μάλιστα να πω ότι η τάση αυτή παρακολουθεί τη φιλοσοφία και στη μετέπειτα ιστορία της. Πολύ περισσότερο χαρακτηριστική είναι η παιδαγωγική έκφραση αυτής της τάσης: η φιλοσοφία διαμορφώνει τον άνθρωπο που θα κάνει πράξη τις φιλοσοφικές ιδέες.

Αυτή την παράδοση την υπηρέτησε πιο συνειδητά, με επαναστατική διάθεση, συνέπεια και αποτελεσματικότητα, η φιλοσοφία του αστικού διαφωτισμού η οποία, επηρεάζοντας καθοριστικά τη σκέψη των γάλλων επαναστατών (Ροβεσπιέ-

11. Δες συγκεκριμένη βιβλιογραφική αναφορά στο έργο του Μαρξ από τον Gunter Vogler, *Επιστημονική Σκέψη*, αρ. τευχ. 31, σελ. 29.

ρος, Σεντ Ζιστ, Μαρά κ.ά.), λειτούργησε σε πολιτικό επίπεδο ως φιλοσοφία της πράξης.

Γενικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο μαρξισμός συνεχίζει τη φιλοσοφική παράδοση για την οποία η κριτική και η αμφισβήτηση δεν ήταν αυτοσκοπός αλλά μέσο για την πραγμάτωση μιας πιο δίκαιης κοινωνίας.

Η κριτική και η αμφισβήτηση στο μαρξισμό πραγματώνεται σε δυο επίπεδα.

Στο επίπεδο του φιλοσοφικού στοχασμού στο οποίο η φιλοσοφία όπως και η τέχνη εκφράζει τη συνείδηση μιας εποχής. Η φιλοσοφία είναι μια μορφή έλλογης συνειδητοποίησης του χαρακτήρα μιας εποχής, των αντιφάσεων της και των τάσεων με τις οποίες τις ξεπερνάει¹². Στο επίπεδο αυτό η ταξικότητα της φιλοσοφίας δεν είναι εμφανής ούτε είναι αναγκαία συνιστώσα αυτής της έλλογης συνείδησης.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, όπου ο φιλοσοφικός λόγος αναζητά το συλλογικό εκφραστή της έλλογης συνειδητοποίησης, η μαρξιστική φιλοσοφία αποκτά το **στοιχείο της ταξικότητας**, χωρίς όμως να υποτάσσει ή να προσαρμόζει το πρώτο επίπεδο στο δεύτερο. Η ταξικότητα του μαρξιστικού φιλοσοφικού λόγου είναι προφανής στο επίπεδο όπου ο φιλοσοφικός λόγος που αναφέρεται στο χαρακτήρα της καπιταλιστικής κοινωνίας και στην ανάγκη υπέρβασής της (σοσιαλισμός - κομμουνισμός) μετατρέπεται σε συλλογική συνείδηση της τάξης. Από το σημείο αυτό αρχίζει η διαδικασία που επιτρέπει στη μαρξιστική φιλοσοφία να λειτούργησει ως φιλοσοφία της πράξης.

Κι ακριβώς σ' αυτό το επίπεδο εμφανίζεται ο κίνδυνος του άμεσου επηρεασμού της φιλοσοφικής σκέψης από τον πολιτικό πραγματισμό: Ορθό είναι ό,τι εξυπηρετεί τον πολιτικό πραγματισμό, τις ανάγκες της πολιτικής πράξης. Ο φιλοσοφικός στοχασμός χάνει την αυτονομία του. Εξαφανίζεται. Η φιλοσοφία παύει να σκέπτεται κριτικά για το παρόν και το μέλλον.

Μάλιστα, λαμβάνοντας ως δεδομένο και το μοντέλο της κομμουνιστικής κοινωνίας που επινόησε ο Μαρξ, οδηγείται στο σχολαστικισμό. Κατατρώχεται με την ερμηνεία αυτού του μοντέλου και την ανάλυση των στοιχείων που το απαρτίζουν, συμπληρώνοντάς το έστω και με άλλα στοιχεία. Έτσι, ήταν μάλλον αναπόφευκτο να φτάσει ο δογματικός μαρξισμός να θεωρεί όχι απλώς ανώφελη αλλά και εχθρική προς το μαρξισμό την οποιαδήποτε προσπάθεια επαναπροσδιορισμού της σοσιαλιστικής - κομμουνιστικής προοπτικής και του μοντέλου της σοσιαλιστικής - κομμουνιστικής κοινωνίας, με βάση τα νέα δεδομένα.

Μπορούμε λοιπόν να συμπεράνουμε ότι ο κίνδυνος να ακρωθεί ο απελευθερωτικός λόγος του μαρξισμού είναι μεγάλος αν η φιλοσοφία γίνει υπηρέτρια της πολιτικής, δηλαδή αν χάσει την αυτονομία της κι αν πάψει να χρησιμοποιεί την κριτική και την αμφισβήτηση όχι μόνο για το παρελθόν και το παρόν, αλλά και για το μέλλον, για την εικόνα του μέλλοντος.

12. Δες αναλυτική παρουσίαση αυτής της λουκατσιανής άποψης από τον Αύγουστο Μπαγιόνα, στο βιβλίο του *Η ιστορικότητα της συνείδησης στη φιλοσοφία του γαλλικού διαφωτισμού*, Εκδ «Ολκός», Θεσσαλονίκη, 1974, σελ. 306.